

JERZY STACHOWIAK

Uniwersytet Łódzki

CZY WYWIAD UDOSTĘPNIA DOŚWIADCZENIE?

RETORYKA FAKTU I SEKWENCJE KONKRETYZACYJNE W OPOWIEŚCI O WŁASNYM ŻYCIU

WPROWADZENIE

Zygmunt Bauman (2006, s. 33) był zdania, że doświadczenie ludzkie jest surowcem wyobraźni socjologicznej, a więc pośrednio również punktem oparcia całej socjologii. Badania biograficzne, przy całym swoim wewnętrznym zróżnicowaniu i rozwijającej się historycznie metodologicznej różnorodności, często ten właśnie doświadczeniowy surowiec próbują wydobyć i spożytkować. Ana Caetano i Magda Nico (2018, s. 363) twierdzą nawet, że wszystkie nurty w badaniach biograficznych interesują się osobistym doświadczeniem badanych oraz badanymi jako jedynymi, którzy mogą je wyrazić.

Wśród tych nurtów znajdują się między innymi badania stosujące tzw. metody chodzone (*walking methods*). Maggie O'Neill i Brian Roberts (2020, s. 7) chcą za pomocą takich wywiadów sięgnąć wielowymiarowego przeszłego doświadczenia osobistego. Traktują przy tym wywiad chodzony jako doświadczenie samo w sobie: doświadczenie przemieszczania się

w przestrzeni fizycznej (np. miasta) oraz w sferze zmysłowej (np. sferze dźwięków lub zapachów otoczenia; O'Neill, Roberts 2020, s. 17). Podobne dążenie do poznania niepowtarzalnego doświadczenia osobistego wyraża Ewa Arleta Kos (2018). Jej prace nad doświadczeniem biograficznym kobiet odnoszących sukcesy zawodowe i zajmujących kierownicze stanowiska oparte są na tezie, że wypowiedzi uczestniczek badania wyrażają ich doświadczenie biograficzne (Kos 2018, s. 13). Innymi słowy, wywiad jest dla Kos środkiem dotarcia do subiektywnych przeżyć. Na podobnej podstawie teoretycznej prowadzi się badania nad doświadczeniem końca życia realizowane w hospicjach i instytucjach opieki paliatywnej (Bingley i in. 2008). W tym przypadku poznanie doświadczenia pacjentów, ludzi sprawujących nad pacjentami codzienną opiekę oraz personelu medycznego znajduje dodatkowe zastosowanie pragmatyczne. Jest ono bowiem podstawą wprowadzania zmian i udoskonaleń w opiece nad potrzebującymi (Bingley i in. 2008, s. 654). Docieranie do doświadczenia nie przestaje być określane jako zasadniczy przedmiot badań biograficznych także w takich przypadkach, gdy wywiady muszą być prowadzone zdalnie. Ana Caetano i in. (2024) zajęły się badaniem na odległość tego, jak doświadczenie pandemii oraz doświadczenie radzenia sobie z fizycznym odcięciem od otoczenia zostaje umiejscowione w biografii.

W przywołanych przypadkach wywiad jest przedstawiany jako po-
znanawczo cenny między innymi dlatego, że pozwala sięgnąć doświadczenia: nie zatrzymuje się na słownej warstwie wypowiedzi, ale prowadzi ku osobistemu przeżyciu. Na tę szczególną wartość badań biograficznych wyraziście powołują się Robert Miller i in. (2012), twierdząc, że wywiad umożliwia ekspresję historii życia oraz pozwala na (ponowne) doświadczenie psychicznych stanów świadomości z przeszłości. Tym samym moment wywiadu to możliwość komunikacyjnego przekazania tych doświadczeń (Miller i in. 2012, s. 2–3).

Interesujące jest jednak też to, że aspiracje do wydobycia doświadczenia ludzkiego często są opatrywane zasadniczymi zastrzeżeniami. Otóż, choć ujawnienie doświadczenia jest centralnym celem badań, to nigdy nie jest ono dane w postaci czystej. Toteż O'Neill i Roberts (2020, s. 7) chcą za pomocą wywiadów chodzonych poznać doświadczenie badanych, ale twierdzą zarazem, że „nie ma czegoś takiego jak surowe doświadczenie” (*raw experience*). W opowieści doświadczenie jest zawsze na różne spo-

soby zapośredniczone przez sposoby definiowania i rozumienia obecnych i przeszłych okoliczności. Podobne u Kos (2018): analiza doświadczenia jest możliwa, choć narracje często nie są świadectwami rzeczywistych zdarzeń. Choć opowieści o życiu są zakotwiczone w realnym doświadczeniu, to jednak są też retrospektywnym porządkowaniem doświadczenia, nie zaś jego odwzorowaniem (Kos 2018, s. 66). Jak twierdzą z kolei Sónia Bernardo Correia i Ana Caetano (2023), opowiadanie życia jest poświęcone prawdziwym przeżyciom, ale jest przede wszystkim procesem subiektywnym, niekompletnym i zależnym od kontekstu. Podobnie sądzą Bingley i in. (2008) — powołując się na Catherine Kohler Riessman (1993) twierdzą, że „osobista narracja nie ma być czytana jak dosłowny zapis wydarzeń, ani traktowana jak odzwierciedlenie zewnętrznego świata”, ponieważ „narracje są zawsze umiejscowione w dyskursach, na przykład naukowym, feministycznym, terapeutycznym” (Bingley i in. 2008, s. 656). A zatem nakaz zachowania dystansu wobec narracji wynika z konieczności liczenia się z tym, że opowieści o życiu są ukształtowane pod wpływem społecznie rozpowszechnionych dyskursów.

Wyłania się tu osobliwa dwoistość: oto próba realizacji podstawowego celu badawczego — poznania osobistego doświadczenia — ma opierać się na analizie narracji, ale owo doświadczenie jest w narracjach na różne sposoby zniekształcane, a dostęp do niego jest nieuchronnie ograniczony. I odwrotnie: w zasięgu dociekań są opowieści w ich najróżniejszym dyskursowym uformowaniu, ale nie dla nich samych prowadzone są badania. To, że niepowtarzalne doświadczenia oraz narracyjne konstrukty występują w wywiadach jednocześnie, jest skądinąd często podkreślane i brane pod uwagę jako złożony problem teoretyczny i metodologiczny (Rosenthal 1993; Fischer 2012). Przy czym nie wszystkie badania biograficzne cechuje zarysowana dwoistość, a więc i nie wszystkie deklarują docieranie do prawdy o doświadczeniu (por. Czyżewski, Rokuszewska-Pawełek 2016; Taylor, Littleton 2006; Stachowiak 2025). Są też takie prace, które tę dwoistość próbują opracować teoretycznie z wykorzystaniem inspiracji badaniami Fritza Schützego i z zastosowaniem jego założenia o homologii relacjonowanych w narracji i doświadczonych w życiu wydarzeń (por. Waniek 2020, s. 81). Rzecz więc nie w tym, że z trudnościami ze wspomnianą dwoistością w praktyce nie można nic zrobić lub że niepodobna przeciwstawić im określonych propozycji programowych.

Rzecz raczej w tym, że tam, gdzie dotarcie do osobistego (pozasłownego) doświadczenia jest postawione jako jeden z głównych celów (a pojawia się ono w różnych nurtach zasilanych różnymi inspiracjami), tam też dyskursowa złożoność pozyskiwanego materiału nie jest traktowana jako trudność na drodze do finalnego osiągnięcia tego celu (por. Kos 2018; Cieślukowska-Ryczko 2023).

Owa dwoistość — współwystępowanie dążeń do wydobycia doświadczenia i ograniczeń narzuconych na proces wydobywczy przez wywiady — stanowi teoretyczne tło podjętej reanalizy. Został nią objęty fragment wywiadu z Marią, w którym narratorka odpowiada na pytanie, czy czuje się częścią jakiegoś ruchu (społecznego). Wywiad został przeprowadzony przez Karolinę Dobosz, która przedstawiła go na Seminarium Badań Biograficznych, zorganizowanym 29 stycznia 2021 r. przez Katedrę Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego i Sekcję Badań Biograficznych Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Materiał ten jest godny uwagi z wielu względów. Jednym z nich jest to, że seminaryjnej dyskusji nad nim patronowała otwarcie wyrażona teza: „tu właśnie badacz ma dostęp do doświadczenia narratorki” — doświadczenia trudności z pogodzeniem przypadłości trawiennych z sympatią wobec ruchu społecznego na rzecz praw zwierząt. Tezę tę można umiejscowić na tle wyżej zarysowanej dwoistości. Otóż stwierdzenie „tu właśnie badacz ma dostęp do doświadczenia narratorki” pozwala sądzić, że znane badaniom biograficznym dylematy dotyczące relacji słowo–doświadczenie przynajmniej w tym przypadku nie wchodziły w drogę. To zaś miałyby sprawiać, że wypowiedź Marii odsłania swoją rzeczywistą doświadczeniową podstawę. Celem reanalizy jest podjęcie dyskusji z takim ujęciem i dostarczenie empirycznie ugruntowanej argumentacji na rzecz ujęcia odrębnego. Nie będzie ona jednak prowadzona środkami badań biograficznych, ale z inspiracji psychologią dyskursową.

PODSTAWA METODOLOGICZNA

Psychologia dyskursowa (PD) jest nurtem wewnętrznym złożonym i wielowątkowym (Edwards 2023a), a przy tym kontrowersyjnym i na różny sposób krytykowanym (por. Parker 2015). Niemniej jego podstawową cechą jest traktowanie mówienia, opowiadania i argumentowania jako działań dyskursowych (Edwards 1997, s. 263–294; por. Stachowiak

2023b). Tym samym gdy bierze ona pod uwagę narrację, to postępuje z nią jak ze swoistym obszarem aktywności społecznej, a nie jak z pośrednią drogą do prawdy o wydarzeniach czy ekspresją przedślownej percepcji. Dlatego podstawowy kierunek analizy w PD wyznaczony jest pytaniem: „co słowa pozwalają zrobić?”. To pytanie zastępuje dwa inne: „czego słowa są wyrazem?” (życia wewnętrznego, procesów poznawczych, skłonności afektywnych) oraz „czego słowa są właściwym opisem?” (zdarzeń, przedmiotów, faktów). PD zachęca, aby nie traktować wypowiedzi jako dosłownie odnoszących się do tego, co występuje w nich jako ich przedmiot (Edwards 2023b). To, czy słowa trafnie odnoszą się do ludzkiego świata subiektywnego lub obiektywnego, jest przez PD badane jako problem, na który ukierunkowana jest praca dyskursowa podejmowana w interakcjach, tekstach i wywiadach.

Badania biograficzne nie potrzebują od psychologii dyskursowej ani porad, ani uzupełnień, ani przestróg — rozwijają się same mocą odśrodkowej refleksji nad własną praktyką (Kaźmierska 2012; Kaźmierska, Waniek 2020; Nurse, O’Neill, Moran 2024; Gałęziowski 2022). Zresztą łatwo byłoby sprowadzić analityczną specyfikę PD do „punktu widzenia standardowego konstrukcjonizmu”, który — w interpretacji Millera i in. (2012, s. 3) — myląco redukuje rzeczywistość wywiadu do przebiegu interakcyjnego i pomija faktyczne przeżycia badanych. Jednak wśród głównych inspiracji dla współczesnej PD znajdują się etnometodologia i analiza konwersacyjna, które oddziaływały również na Fritza Schützego, gdy opracowywał on swoją technikę autobiograficznego wywiadu narracyjnego (Waniek 2020, s. 36; por. Czyżewski 1987). W związku z tym sięgnięcie po PD w analizie powtórnej jest pośrednio powtórnym spożytkowaniem pewnej wrażliwości badawczej, która przyczyniła się do powstania jednego z głównych nurtów badań biograficznych.

Sens podjętej reanalizy polega — po pierwsze — na tym, że umożliwia ona „(re)interpretację zgromadzonych danych i wniosków z badań, ale też prześledzenie rozwoju pewnych koncepcji teoretycznych czy stanu badań nad konkretnymi obszarami” (Karkowska, Bielińska 2019, s. 24). Toteż powrót do wywiadu z Marią polega na zajęciu się nim inaczej niż uczyniono to podczas seminarium. Po drugie, reanaliza jest dowartościowaniem i poprowadzeniem dalej zbiorowego wysiłku uprzedniej pracy warsztatowej (por. Kaźmierska, Wygnańska 2019; Czyżewski i in. 2017, s. 13–15).

Ma ona więc zasadnicze znaczenie dla kultury empirycznej i teoretycznej pracy naukowej — tego, jak się tę pracę prowadzi, co jest wartościowego w jej warsztatowych odmianach i czym jeszcze mogłaby się ona stać. Przy czym powtórne rozważenie tezy postawionej w trakcie seminarium — „tu właśnie badacz ma dostęp do doświadczenia narratorki” — nie oznacza dowodzenia, że narratorka nie ma doświadczeń albo że jej doświadczenie nie jest niepowtarzalne. Rzecz raczej w próbie uzyskania rozeznania w tym, co w wywiadzie jest do zbadania oprócz tego, czego najczęściej się w nim poszukuje i co ogłasza się jako odnalezione.

RETORYKA FAKTU

Podany niżej zapis¹ fragmentu pochodzi z ostatniej części wywiadu, w której zgodnie ze sztuką autobiograficznego wywiadu narracyjnego zadaje się pytania związane z problematyką badawczą, a odpowiedzi mają zwykle charakter wyjaśniający (Kaźmierska, Waniek 2020, s. 48–57). Dlatego wypowiedź Marii mieści się w ramach argumentacyjnego schematu komunikacyjnego (por. Schütze 2014). W zapisie „B” oznacza badaczkę, „N” — narratorkę.

- 1   B: Ok. A czujesz się częścią jakiegoś ruchu?
 2   I jakiego ruchu, jeśli tak?
 3   N: Noo, pierwsze co bym o sobie powiedziała, to że na
 4   pewno feministycznego, ale to też nie jest taki
 5   feminizm wiesz, yy, jakiś taki bardzo
 6   jednoznaczny. Bo na przykład pod kątem, pod kątem
 7   takim republikańskim i noszenia chust. To na
 8   poziomie indywidualnym, jak znam osobę, która
 9   wiem, że nosi hidżab do szkoły, albo że kobiety
 10   noszą hidżaby w Turcji, hidżaby są piękne w ogóle,
 11   wiesz, to jest w ogóle cała szersza kwestia.
 12   Ciężko jest mi się nie zgadzać przy moim
 13   antyklerykalizmie wobec kościoła rzymsko-
 14   katolickiego i religii jako takiej, jest mi się
 15   ciężko nie zgadzać na posunięcia Francji wobec
 16   zakazywanych symboli religijnych, chociaż wiem, że
 17   najbardziej na tym cierpią kobiety w burkach, ale

¹ Interpunkcja i wielkość liter odzwierciedlają format zapisu analizowanego podczas seminarium.

18 znowu, żeby to nie robić z tego ofiary, więc. No
19 właśnie, się miesza ta kwestia republikańska z
20 feministyczną, a jednocześnie z taką
21 antropologiczną, a jednocześnie z takim właśnie
22 sisterhood, a jednocześnie jeszcze z takim
23 poczuciem, że ja dokładnie wiem, dlaczego te
24 kobiety wybierają często te hidżaby, noszenie
25 tego. Bo im jestem starsza, im więcej wiem o byciu
26 molestowaną osobą na ulicy, to tym bardziej wiem,
27 że pozakrywanie się tym wszystkim naprawdę daje ci
28 takie poczucie bezpieczeństwa i nie musisz się w
29 ogóle. Teraz widać to po maskach, że jak nosisz
30 maskę też się możesz czuć bezpieczniej. Tak
31 naprawdę wiesz, jak się ma takie problemy natury
32 bycia po prostu kobietą w patriarchalnym
33 społeczeństwie. Więc to są wszystko bardzo
34 skomplikowane kwestie i dlatego też, oczywiście,
35 że feministka, oczywiście, że antyfaszystowskiego
36 ruchu się czuję częścią też jak najbardziej, yyy,
37 jeśli chodzi o takie szerokie sprawy.
38 Antykapitalistycznego w tym sensie, że staram się
39 z jednej strony jakąś taką propagandę
40 antykapitalistyczną prowadzić, a z drugiej strony
41 też jak najmniej po prostu posiadać, mieć,
42 przetwarzać, kupować i tak dalej. Ale bez też
43 takiego wiesz, bez też takiego trochę też, eko
44 znowu. No właśnie no widzisz. Ja na przykład mam
45 chory żołądek, co sprawia, że nie mogę jeść żadnej
46 soi, yy, ziaren, ani warzyw surowych i najlepszą
47 kanapką dla mnie jest biała bułka z margaryną
48 roślinną i z chudą szynką i to jest coś, co mi nie
49 szkodzi i znowu. Oczywiście, że jestem całym
50 sercem za wegaństwem i wegetarianizmem i
51 zwierzętami i jakbym miała wybrać jakąś śmierć, to
52 chciałabym być po prostu zjedzona przez dzikie
53 zwierzęta, ale no, nie mogę teraz wiesz.
54 Chciałabym pójść na yyy, na manifestację otwartych
55 klatek, ale jakby się dowiedzieli, że muszę jeść
56 mięso, bo inaczej po prostu rzygam i bekam
57 warzywami, bo tak mam akurat, to się boję, że by
58 mnie wykopali z takiej manifestacji, nie.

Budowa wyjściowego pytania umożliwia wiele różnych reakcji. Można je odebrać jako prowadzące ku wnętrzu narratorki i zachęcające do sfor-

mułowania odpowiedzi w postaci ekspresji stanu wewnętrznego. Maria ma więc możliwość udzielenia odpowiedzi utrzymanej w tonie osobistym. Taka interpretacja pytania wyjściowego byłaby częściowo zgodna z tezą, że „tu badacz ma dostęp do doświadczenia narratorki”. Jednak pytanie badaczki można zrozumieć też jako prośbę o zdefiniowanie własnej tożsamości ideowej albo dociekanie w zakresie (potocznie rozumianej) postawy wobec rzeczywistości. Można je także potraktować jako pytanie sugerujące — naprowadzające na odpowiedź twierdzącą, po której Maria „powinna” wymienić ruchy społeczne, których częścią się czuje. Można je także odebrać jako pytanie pod względem merytorycznym zbędne, skoro docieka ono spraw rozstrzygniętych wyselekcjonowaniem Marii do badania.

Maria jednak nie reaguje na pytanie w żaden z wymienionych sposobów. Dla niej wymusza ono zajęcie stanowiska w sprawie konfliktów społecznych i takie uzasadnienie jej wyborów moralno-ideowych, które uprzedzi potencjalną krytykę. Krytyka ta nie musi być zresztą wysłowiona wprost — cały fragment jest uporządkowany w sposób, który uprzedza obiekcje przez nikogo w wywiadzie niewypowiedziane (por. Edwards 2014, s. 32). Dlatego odpowiedź Marii od początku formułowana jest w kategoriach serii zastrzeżeń, ujętych w ogólnej prezentacji dylematów natury społecznej (feminizm, antykapitalizm, symbole religijne), a nie ściśle osobistej. Każdy z tych dylematów zostaje przedstawiony w sposób, który nie przesądza, czym on jest, na przykład obiektem refleksji, intelektualnie niezadowolającym wyborem między złym a jeszcze gorszym, a może praktyczną uciążliwością dnia codziennego. Z pytaniem o czucie się trzeba więc „coś” zrobić (Billig i in. 1988, s. 9) — i Maria to robi: podejmuje próby przeciwdziałania możliwej interpretacji, że ryzykowne moralnie i wystawiające ją na potencjalnie surowy osąd decyzje, o jakich mówi, nie są powodowane jej subiektywną, osobistą, prywatną preferencją, błędem lub uprzedzeniem.

Maria zatem otrzymuje pytanie o czucie się i w pierwszej kolejności udziela odpowiedzi twierdzącej, która jednak nie brzmi na przykład: „tak, czuję się częścią ruchu na rzecz praw zwierząt”. Taka odpowiedź niesłaby mnóstwo interakcyjnie nieprzewidywalnych implikacji tożsamościowych. To, co podane jest jako odpowiedź twierdząca, nie jest sprawozdaniem z subiektywnego stanu emocjonalnego, ale wdaniem się w drobiazgowo rozróżnienia i porównania ukierunkowane na osiągnięcie autentyczności

(Widdicombe, Wooffitt 1990; por. Czyżewski 1988), te zaś wymagają ich wykonania i uwzględnienia ich implikacyjnych skutków. Im dłużej Maria te rozróżnienia i porównania prowadzi, tym bardziej początkowa odpowiedź twierdząca na pytanie o „czucie się” zostaje obwarowana zastrzeżeniami. W związku z tym, choć pytanie o czucie się umożliwia wiele wariantów odbioru, w tym zrozumienie go jako pytania o emocje, to zamiast ekspozycji subiektywności wywiad dostarcza retorycznie opracowanej wypowiedzi, w której ziszczają się konkretne wybory kategoryzacyjne i osłony przed zarzutami. Nadto odpowiedź na pytanie, które Maria interpretuje jako impuls do obrony prywatnego światopoglądu, dopełniane jest zastrzeżeniami dotyczącymi świata zewnętrznego: uwagami o tym, kim są inni, jacy są, jaki jest świat, który Maria zamieszkuje, jaki świat jest pożądany, a jaki nie. Określanie własnej — pojmowanej jako subiektywna — tożsamości dokonuje się wraz z określeniem cech świata definiowanego jako obiektywny (por. Edwards, Potter 1992, s. 142).

Można na tej podstawie wprowadzić robocze rozróżnienie na co-doświadczenia i jak-doświadczenia. Kategoria co-doświadczenia dotyczy treści — zdarzeń i przeżyć. Natomiast kategoria jak-doświadczenia dotyczy sposobów, w jakie „co” było przeżyte (jakościowy aspekt obcowania z treścią doświadczenia). W odpowiedzi Marii istotne jest to, że do objaśnienia swoich „co” i „jak” narratorka dociera drogą opisów zewnętrznego świata, które implikują, za kogo Maria ma być wzięta, a za kogo nie. Aby przyjąć, że mamy tu do czynienia z ekspresją jej pamięci, stanów przeżyciowych czy odczuć, trzeba byłoby jednocześnie uznać, że cały ten złożony zestaw działań wykonywanych przez Marię niewiele zmienia w sprawie ekspresji jej prawdziwych doświadczeń. Tyle tylko, że próba wydobycia co-doświadczenia i jak-doświadczenia „pomimo” obecności tych działań w wywiadzie i niejako „spośród” tych działań niesie ze sobą ryzyko. Rodzi się ono z równoczesnego uznania wcześniej wspomnianych aspiracji i zastrzeżeń: (a) opowieści o życiu zbiera się dla poznania prawdziwego doświadczenia; (b) opowieści o życiu są społecznie określonymi wytworami indywidualnej interpretacji, są konstrukcjami nie bez związku z dyskursem publicznym, są subiektywnymi sprawozdaniami, a nie surowym doświadczeniem. Z tej dwoistości rodzi się niebezpieczeństwo błędnego koła: trzeba liczyć się z tym, że opowieść nie oddaje wiernie co-doświadczenia i jak-doświadczenia, a jednocześnie przyjąć, że w toku pracy z wywiadem będziemy

wiedzieć, kiedy Maria jednak prawdziwe doświadczenie wyraża i w takim przypadku będzie można stwierdzić: „tu właśnie badacz ma dostęp do doświadczenia narratorki”.

W wersach 44–58 Maria tworzy kontrast między potencjalnym brakiem akceptacji ze strony innych a szczególnością położenia własnego. Podany przez nią przykład jest opracowany w taki sposób, jakby wyjściowe pytanie o czucie się było pytaniem o to, co językiem socjologii i psychologii konwencjonalnej (por. Sacks 1992, s. 312, 484; Lynch 1993, s. xiii) można nazwać postawą. Występuje tu kontrast między tym, co ma stanowić obiektywny kontekst postawy (niezależne od woli Marii ograniczenia nakładane na nią przez jej organizm), a tym, co ma stanowić samą postawę — to, czego Maria ‘chciałaby’² (54) i za czym jest ‘całym sercem’ (49–50). Stosując pojęcia Michaela Billiga (1985) można powiedzieć, że mocą tego kontrastu potencjalnie nietolerancyjne ustosunkowanie ruchu społecznego do Marii podlega uogólniającej kategoryzacji (*categorisation*), w której staje się przewidywalne i zgodne z oczekiwaniami. Z kolei osobiste położenie Marii zostaje wyłożone środkami partykularyzacji (*particularisation*), dzięki której Maria jawi się jako osoba o nietypowości domagającej się przychylnego zrozumienia. Potraktowanie Marii jako szczególnego przypadku (*a special case*) jest możliwe dopiero w tym retorycznym kontraście kategoryzacji i partykularyzacji. Czymkolwiek miałoby być niepowtarzalne doświadczenie Marii, w wywiadzie pojawia się gotowy i przystosowany do zastosowań społecznych środek interpretacyjny, który spaja figurę grupy z figurą jednostki. Na jego mocy grupa żąda podporządkowania i nie można liczyć na jej zrozumienie uwarunkowań osobistych jednostki, a to rodzi w jednostce niepewność związaną z naginaniem wymogów lojalności.

Argument dolegliwości trawiennych jest w wywiadzie obecny w pełni swojej moralnej wymowności i dyskursowej wielozadaniowości: (a) czyni z Marii ofiarę niezależnych od niej okoliczności, co implikuje normatywny zakaz obarczania jej winą za to, co mówi, oraz działa na rzecz wytworzenia autentyczności całego przykładu; (b) położenie Marii zostaje ujęte w wypowiedzi jako bezpośrednio ograniczające urzeczywistnienie realnej chęci: etycznie wzniosła postawa wobec problemu ochrony zwierząt jest ograniczana wbrew woli Marii; (c) podane jako obiektywne problemy trawienne

² Słowa ujęte w cudzysłów apostrofowy (‘...’) przytaczane są za zapisem.

stają się podstawą do tego, by Maria bała się publicznie realizować swoją postawę. Łącznie pojawia się tu wielowymiarowe przeciwieństwo między tym, czego się chce ze względu na osobistą „postawę”, a tym, czego nie można zrobić ze względu na zewnętrzny „fakt”. Taka konstrukcja dyskursowa łączy retorykę faktu (Potter 1996; por. Smith 1978, s. 35) z przeciwdziałaniem zinterpretowaniu narratorki jako kogoś „kim nie jest”. To, „kim jest” (np. kimś realnie zaangażowanym w sprawy społeczne), a „kim nie jest” (np. kimś dwulicowym), stanowi tu przedmiot aktywnego rozgrywania (por. Edwards 2023b). Jest to jedna z form retorycznego używania wypowiedzi opisowych do kierowania związkami między umysłem i światem (*mind-world relationship*, por. Edwards, Potter 1992), a co za tym idzie — między podmiotem (nastawieniem, skłonnościami, sympatiami, uprzedzeniami) i przedmiotem (zdarzeniami, innymi ludźmi). Istotne jest tu zarówno to, że jakiegokolwiek są co-doświadczenia i jak-doświadczenia Marii, trafiają one do badania w publicznie zrozumiałych słowach (Potter, Wetherell 1987, s. 95), jak i to, że co-doświadczenia i jak-doświadczenia są oddane odbiorowi wraz z określoną wersją świata zewnętrznego. Za przykład takiego łączenia mogą posłużyć sekwencje, które da się określić jako sekwencje konkretyzacyjne.

SEKWENCJE KONKRETYZACYJNE

Podczas łódzkiego Seminarium Biograficznego za bezpośrednie odniesienie dla tezy „tu właśnie badacz ma dostęp do doświadczenia narratorki” zostały uznane wersy 44–58. Co się w nich dzieje? Znaleźć w nich można początkowo łagodny (‘coś co mi nie szkodzi’, 48–49), a później naturalistyczny (‘po prostu rzygam i bekam’, 56) ton prezentacji tego, jak Maria ‘ma’. Sformułowanie ‘po prostu’ pełni zasadniczą konstrukcyjną rolę w sposobie, w jaki konwencjonalnie rozumiana postawa Marii może być zrozumiana. Detal ten pozwala na odbiór, zgodny z którym Maria ma do czynienia z nieprzekraczalną dla siebie konkretnością faktu, na którą naprowadza słuchaczkę poprzez rezygnację z początkowo zachowywanej oględności. Fakt staje się tu tak oczywisty, jak ostre jest jego sformułowanie. W ten sposób przedstawienie doświadczenia nie dokonuje się w prostym jego stwierdzeniu, ale w rozwiniętej formie dyskursowej, w której ‘po prostu’ łączy sformułowanie wymijająco-eufemistyczne ze sformuło-

waniem dosadnym i promuje odbiór całości jako udzielającej dostępu do twardego ograniczenia, z którym każdy na miejscu Marii musiałby się liczyć. Taki układ daje się określić jako pojedyncza sekwencja konkretyzacyjna.

Interesujące jest w niej już samo zróżnicowanie wykorzystanych sformułowań do opisu „tego samego”. Zróżnicowanie to pozwala coś zrobić w bieżącej sytuacji, niekoniecznie coś wyrazić: gdyby rzecz dotyczyła precyzyjnej ekspresji niezależnego od słów faktu doświadczeniowego, to być może należałoby się spodziewać jednego sformułowania zastosowanego dwukrotnie. Tu jest jednak inaczej. Ponadto sformułowania te pojawiają się w układzie sekwencyjnym: sformułowanie ogłędne — ‘po prostu’ — sformułowanie dosadne. To, co taka sekwencja pozwala zrobić, a nie wyrazić — to, co pozwala wykonać w obrębie mówienia, a nie słownie wyprowadzić z wyjściowego stadium ukrycia w jaźni — to ująć związek umysł–świat (tu: postawa–realia) w rozłożonej w czasie procedurze konkretyzacji. Słowa ‘po prostu’ pozwalają przejść od ‘coś co mi nie szkodzi’ do ‘rzygam i bekam’ w taki sposób, że dosadność opisu zewnętrznych ograniczeń zwrotnie sugeruje siłę subiektywnie odczuwanego oddania moralnie doniosłej sprawie. Trzecia część sekwencji konkretyzacyjnej przedstawia Marię jako odsłaniającą najkonkretniejszy fakt. Taka wypowiedź zawiera więc w końcowym elemencie instrukcję, jak należało zrozumieć element początkowy. Nadto retoryczna moc opisu faktualnego (Smith 1978; Demasi 2020; por. Stachowiak 2023a, s. 14) wspierana jest dosadnością, z jaką zostaje sformułowany, w czym powtarza się format dyskursu potocznego: najbliżej realiów znajduje się ten, kto mówi najdosadniej.

Pojedyncza sekwencja konkretyzacyjna znajduje się także w tych wersach (38–44)³, w których Maria składa deklarację, że czuje się częścią ruchu antykapitalistycznego. Słowa ‘antykapitalistycznego w tym sensie’ (38) sygnalizują, że w ich odbiorze należy powstrzymać się od pierwszych, a więc i potencjalnie mylnych, skojarzeń; że przed udzieleniem dodatkowych wyjaśnień nie będzie jasne, co Marię łączy z antykapitalizmem. Tym samym ‘czucie się’ (jak-doświadczenia) częścią ruchu antykapitalistycznego (co-doświadczenia) zostaje tu oznaczone jako stan szczególnego rodzaju. Zarazem cokolwiek jest w nim szczególnego, wchodzi

³ Ten typ sekwencji pojawia się także wokół ‘po prostu’ z wersu 32.

do wywiadu w taki sposób, jakby język potoczny dla tej wyjątkowości był mimo wszystko wystarczający. Umysł (czucie się) i świat (antykapitalizm) ponownie wzajemnie się potrzebują dla obustronnego objaśnienia. Sekwencja ta układa w odpowiedniej kolejności to, co Maria ‘stara się’ robić: najpierw jest mowa o uprawianej przez Marię ‘propagandzie antykapitalistycznej’ (39–40), a następnie ‘po prostu’ (41) wprowadza serię aktywności życia codziennego sugerujących niepodporządkowanie światu konsumpcji i przekuwanie słów w zdecydowane czyny i wymownie skojarzonych z twardą materialnością codziennych wyborów: (jak najmniej) ‘posiadać, mieć, przetwarzać, kupować i tak dalej’ (41–42). I — podobnie jak w innych przypadkach — niesie to ze sobą implikacje tożsamościowe, które jednak tym razem Maria traktuje jako potencjalnie prowadzące do wniosków ponad miarę. Następujące po chwili zastrzeżenie (‘Ale bez też takiego wiesz, bez też takiego trochę też, eko znowu’ — 42–44) stawia odbiorowi granice: nie pozwala zinterpretować działań Marii jako w swojej przesadzie oderwanych od realiów, pozwala natomiast wnosić, „kim Maria naprawdę jest” oraz „kim nie jest”.

Odpowiedź Marii udostępniła również podwojoną sekwencję konkretyzacyjną — wariant, w którym w jedną sekwencję (44–58) wpisana jest druga (49–53). Ta wewnętrzna sekwencja przeprowadza odbiór od łagodniejszego w wymowie ‘jestem całym sercem za’ (49–50) do naturalistycznego w wymowie sformułowania woli bycia ‘zjedzoną przez dzikie zwierzęta’ (52–53). Tym razem na dwa sposoby podany zostaje opis postawy (*mind*), a nie opis zewnętrznych ograniczeń (*world*). Jednak i tu dosadność końcowej części sekwencji działa na rzecz przedstawienia faktu w jego niepodważalności (tym razem subiektywnej). I także w tym przypadku sekwencja poprzedza zastrzeżenie, że w tych warunkach nie da się podjąć działań, których można byłoby publicznie od Marii oczekiwać (‘ale no, nie mogę teraz wiesz’ — 53). Tak oto związek umysł–świat trafia do wywiadu w postaci przeciwdyspozycyjnej konstrukcji (Edwards 2023b, s. 30): podana jako fakt niemożność realizowania osobistej postawy zostaje sformułowana jako oznajmiana z osobistymi oporami i przyjmowana do wiadomości wbrew subiektywnym przekonaniom. Tego rodzaju konstrukcje znajdują zastosowanie w przypadku poruszania spraw delikatnych i wymagających ukierunkowania opisu na implikacyjne niuansy i potencjalnie niekorzystne możliwości interpretacji wypowiedzi (Edwards 1997, s. 149–167).

W związku z tym retoryczny użytek z sekwencji konkretyzacyjnych polega nie tylko na powołaniu się na niezawołowany fakt, ale również na poradzeniu sobie z okolicznościami, w których możliwy jest konkurencyjny opis i nieprzychylna interpretacja postawy. Słowa ‘jakby się dowiedzieli’ (55) implikują, że Maria mogłaby zostać potraktowana niesprawiedliwie. Maria daje do zrozumienia, że jako ofiara zewnętrznych okoliczności powinna być potraktowana w sposób empatyczny (por. Smith 1978, s. 36; Potter 1996, s. 112–118). W ten sposób rozgrywane jest zestawienie subiektywnego poczucia przynależności do ruchu i niezawinionej niemożliwości przejścia sprawdzianu owej przynależności. Udział w manifestacji działa tu jak zero-jedynkowe, a przy tym dla Marii niestety niespełnialne, kryterium rozstrzygające i jest to jeden z kulturowo dostępnych środków kierunkowania wypowiedzi na uznanie jej wiarygodności. Sytuacja jest więc potencjalnie drażliwa i niebezpieczna: w jednym przypadku Maria deklaruje działania niezgodne z ogłaszaną postawą, a w drugim — brak działań potencjalnie oczekiwanych. Naraża ją to na zarzuty biernej ugodowości, niekonsekwencji, hipokryzji, głoszenia jednego, a robienia drugiego. Jednak „w rozumowaniu codziennym umysł odpowiada przed rzeczywistością” (Edwards 2014, s. 35) — potocznie oczekiwane jest podporządkowanie woli realiom. W związku z tym nie można się od realiów odwracać, ale też nie można na nich niczego wymuszać siłą fantazji, uprzedzeń czy życzeniowości. Dlatego konkretyzacja faktyczności opisów znajduje zastosowanie w objaśnianiu, jak poważne ograniczenia rzeczywistość stawia wcielaniu postawy w życie. Nie chodzi więc tylko o to, że Maria dzieli się swoim doświadczeniem, które skrywa przed ruchem społecznym, ale także o szereg implikacji moralnych odpieranych środkami dyskursu faktycznego.

Przedstawiona analiza nie przeczy, że Maria ma doświadczenia lub postawy (w konwencjonalnym rozumieniu). Podpowiada raczej, że w wywiadzie mówienie pojawia się wraz z sygnałami, jak ma być odebrane i ze wskazaniem alternatyw, na które jest ukierunkowane (Billig 1991). Alternatywnym objaśnieniem wersji Marii jako ofiary nieprzejeđnanych faktów byłaby wersja, w której jej deklaracje są bez pokrycia. Taka możliwość jest przez Marię uwzględniana i odpierana. O tyle też stanowi obiekt swoistej pracy dyskursowej, która tworzy zasadniczą zawartość wywiadu biograficznego.

UWAGI KOŃCOWE. DWIE KWESTIE SPORNE

Teza, według której „tu właśnie badacz ma dostęp do doświadczenia narratorki”, współgra z poglądem, że to, co w odpowiedzi Marii jest jej doświadczeniem, a także to, co w jej doświadczeniu jest niepowtarzalne, zostaje zakomunikowane i udostępnione analizie (por. Miller i in. 2012). Z kolei podjęta reanaliza wskazuje, że w samym wywiadzie można znaleźć powody do rezerwy wobec polegania na ekspresywnej roli wywiadu. Reanaliza prowadzi do pytań: czy teza ta daje się wywieść z analizy? A może jej prawomocność opiera się na istotnym, choć przedanalitycznym, etyczno-egzystencjalnym, pojmowaniu wywiadu biograficznego jako spotkania z Innym (por. Filipkowski 2014; Kaźmierska 2008)?

Można jednak wobec wysuwania tych pytań oponować: sądzić, że przy próbie odsiania doświadczenia od wypowiedzi sito przepuszcza wszystko, co na nie spadło, to posunąć się zbyt daleko. Taki odsiew nie jest istotą analizy wywiadu w socjologii (w tym — biografistycznej) i mylenie go z nią jest nieuprawnionym apelem o sięgnięcie po epistemologiczny ideał zrozumienia tego, co niewypowiadalne, a do czego jednak nikt nie dąży.

Takie zastrzeżenie byłoby zrozumiałe i warte odpowiedzi. Otóż przeprowadzona reanaliza nie wyraża podobnego apelu. Jej sens nie polega ani na ekstrakcji czystego doświadczenia z mętnej substancji słownej, ani na przekonywaniu, że taka ekstrakcja nie może się udać. Jej sens polega na zajęciu się tymi aspektami wypowiedzi, które są w zapisie, a które analiza wywiadu często pomija.

Czasami prowadzenie wywiadów skupia się na ideale sprawiedliwości społecznej i tzw. bezpiecznej przestrzeni (*safe space*, O'Neill, Harindranath 2006, s. 49). Innym razem dąży się do doświadczenia badanych poprzez dociekania w sprawie osobistych lub grupowo podzielanych poglądów (Barber 2021, s. 4840). W jeszcze innych przypadkach doświadczenie ludzkie badane jest między innymi poprzez sięganie do odczuć (Merrill, West 2009, s. 117). Interesujące jest jednak, że choć wywiad zapewnia Marii bezpieczną przestrzeń, pozwala przedstawić poglądy i daje sposobność do mówienia o odczuciach, to i tak jej wypowiedź uzyskuje takie właściwości, że wobec tezy „tu właśnie badacz ma dostęp do doświadczenia narratorki” trzeba zachować zasadniczą rezerwę.

Otóż — rzecz podstawowa: odpowiedź Marii jest długa. Nie musiała taka być — zadane pytanie umożliwia odpowiedź zdawkową, zawężoną, nierozwiniętą. Zamiast tego Maria tworzy istotną nadwyżkę drobiazgowych rozróżnień i kontrastów argumentacyjnych, dostarcza obrazowych uzasadnień, posiłkuje się porównaniami i przeciwieństwami oraz wieloma innymi środkami publicznego, czyli społecznego, a nie prywatnego, rozumowania potocznego. Zwraca też swoją wypowiedź ku konkurencyjnym interpretacjom poglądów, uczuć, obaw czy doświadczeń i sygnalizuje, które są prawdziwe, a które mogłyby doprowadzić do fałszywego wzięcia jej za kogoś, kim nie jest. Nie zachodzi sytuacja, w której najpierw wypowiedziane są doświadczenia, a dopiero później są one zestawiane ze społecznymi (zewnętrzными) wypowiedziami konkurencyjnymi (Stachowiak 2025). Retoryczna budowa tej swoistej nadwyżki naprowadza jej odbiór na stwierdzenie: „Oto, czego Maria doświadczyła!” (co-doświadczenia) oraz „Oto, jak Maria doświadcza” (jak-doświadczenia). Gdyby analiza kończyła się takimi właśnie wnioskami, wówczas stałaby się ledwie powtórzeniem podstawowych rysów wersji, która została oddana jej do zbadania (por. Edwards, Potter 2001, s. 90–91): skoro narratorka stwierdziła, że dane zdarzenie było dla niej trudne, to i my — we wnioskach badawczych — stwierdzamy, że tak było; skoro narratorka kilkakrotnie wracała do jakiegoś problemu i omawiała go na różne sposoby, to i my stwierdzamy, że dane wydarzenie było dla narratorki niejednoznaczne, trudne itp. W ten sposób analiza sprowadza siebie samą do instancji zatwierdzenia tego, co padło w wywiadzie, i pozostaje w bezruchu.

Można też inaczej protestować: reanaliza niczego nie rozstrzyga, a grzęźnie w nowych trudnościach. Dyskutuje z możliwością dotarcia do co-doświadczenia i jak-doświadczenia, a sama nie ma dostępu nawet do narratorki. Należałoby więc prowadzić wywiady zamiast reanaliz; wyjść w teren, a nie obarczać wnioski ryzykiem dekontekstualizacji; spotkać się z żywym człowiekiem, a nie pozwalać sobie na oddalenie.

Zgoda: (1) podjętą reanalizę można nazwać oddaleniem, ale można też ją nazwać inaczej, na przykład (2) „(wrogim?) przejęciem tematów epistemologii” (por. Lynch 1993, s. 299). Psychologia dyskursowa, podobnie jak etnometodologia czy społeczne studia nad nauką, ma istotne dokonania w zakresie pracowania takich epistemologicznych tematów jak obserwacja, reprezentacja, opis, doświadczenie (por. Potter 1996; Lynch

2013); (3) reanalizę można też nazwać ilustracją wyjaśniającą problem znany z życia codziennego, w którym zrozumiałe jest choćby to, że przeżycie dzieła artystycznego lub przeżycie wzniosłości jest tylko w szczątkowy sposób odzwierciedlone słowami, które mają z nich zdać sprawę; (4) można też to nazwać wyjaskrawieniem zwykle blado rysującej się cechy powszechnej praktyki w badaniach społecznych, którą dziedziczą one po rozumowaniu potocznym. Cecha ta polega na traktowaniu mówienia tak, jakby było ono udostępnianiem (ekspresją) przeżycia.

Tę listę można wydłużać. Można byłoby jednak również uwzględnić, że jeśli ludzkie doświadczenie jest surowcem wyobraźni socjologicznej, jak pisał Bauman, to dostęp do niego musi być niepowątpiewalny. Jednak z tej właśnie racji problem słownej ekspresji doświadczenia, a więc i dostępu do niego wywiadem, w niektórych badaniach biograficznych przypomina problem ilustrowany przez Wittgensteina słowem „ręka”:

„Gdybym chciał wątpić, że to jest moja ręka, jak mógłbym się powstrzymać od wątpienia, że słowo «ręka» ma jakieś znaczenie? Wydaje się, że to jednak wiem. Ale poprawniej: to, że używam bez skrupułów słowa «ręka» i pozostałych słów mojego zdania, że stanąłem przed nicością, gdybym tylko chciał próbować wątpić — pokazuje, że niepowątpiewalność należy do istoty gry językowej, że pytanie «Skąd wiem...» usuwa lub znosi tę grę” (Wittgenstein 2014, s. 78–79, par. 369–370).

Pytać, czy wywiad udostępnia doświadczenie, to podprowadzać ideę ekspresji przeżycia przed Wittgensteinowską nicość. Rzecz jednak nie w wątpieniu w badania biograficzne, ale w tym, że niejednoznaczności praktyki badawczej opartej na idei ekspresji odsłaniają się dopiero, gdy to pytanie padnie i gdy przychodzi rozważyć je na przykładzie.

BIBLIOGRAFIA

- Barber Tamsin, 2021, *Differentiated embedding among the Vietnamese refugees in London and the UK: fragmentation, complexity, and “in/visibility”*, „Journal of Ethnic and Migration Studies”, 47(21), s. 4835–4852.
- Bauman Zygmunt, 2006, *Spółeczeństwo w stanie oblężenia*, tłum. Janusz Margański, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Billig Michael, 1985, *Prejudice, categorization and particularization: from a perceptual to a rhetorical approach*, „European Journal of Social Psychology”, 15(1), s. 79–103.
- Billig Michael, 1991, *Ideology and Opinions. Studies in Rhetorical Psychology*, Sage Publications, London.

- Billig Michael, Condor Susan, Edwards Derek, Gane Mike, Middleton Dave, Radley Alan, 1988, *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*, Sage Publications.
- Bingley Amanda, Thomas Carol, Brown Joanne, Payne Sheila Alison, 2008, *Developing narrative research in supportive and palliative care: the focus on illness narratives*, „Palliative Medicine”, 22, s. 653–658.
- Caetano Ana, Nico Magdalena, 2018, *Forever Young: Creative Responses to Challenging Issues in Biographical Research*, „Journal of the Academy of Social Sciences”, 14(3–4), s. 361–378.
- Caetano Ana, Nico Magda, Pereira Anabela, Correia Sónia Bernardo, 2024, *Touching from a distance: gaining intimacy with research participants during the COVID-19 pandemic*, w: Lyudmila Nurse, Maggie O'Neill, Lisa Moran (red.), *Biographical Research and New Social Architectures. Challenges and Opportunities for Creative Applications across Europe*, Bristol University Press, Bristol, s. 30–48.
- Cieślukowska-Ryczko Angelika, 2023, *Dorośle dzieci więźniów. Analiza doświadczeń biograficznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Correia Sónia Bernardo, Caetano Ana, 2023, *What is left unsaid: Omissions in biographical narratives*, „Current Sociology”, 72(7), s. 1396–1413.
- Czyżewski Marek, 1987, *Interakcjonizm i analiza konwersacyjna jako sposoby badania biografii: etnografia wobec etnometodologii*, „Kultura i Społeczeństwo”, 31(4), s. 85–105.
- Czyżewski Marek, 1988, *Interakcyjna konstrukcja kategorii zawodowych „robotnik” i „inżynier”. Zagadnienie samoidentyfikacji*, „Folia Sociologica”, nr 16, s. 77–91.
- Czyżewski Marek, Otrócki Michał, Piekot Tomasz, Stachowiak Jerzy (red.), 2017, *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, Wydawnictwo Akademickie Sedno, Warszawa, s. 9–25.
- Czyżewski Marek, Rokuszewska-Pawełek Alicja, 2016, *Analiza autobiografii Rudolfa Hössa*, w: Katarzyna Waniek, Renata Dopierała (red.), *Biografia i wojna. Metoda biograficzna w badaniu procesów społecznych. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 373–445.
- Demasi Mirko, 2020, *Post-truth politics and discursive psychology*, „Social and Personality Psychology Compass”, 14(9), 14:e12556.
- Edwards Derek, 1997, *Discourse and Cognition*, Sage, London.
- Edwards Derek, 2014, *Rhetoric, cognition and discursive psychology*, w: Charles Antaki, Susan Condor (red.), *Rhetoric, Ideology and Social Psychology, Essays in honour of Michael Billig*, Routledge, s. 29–42.
- Edwards Derek, 2023a, *Dyskurs, poznanie i praktyki społeczne: Bogactwo językowej i interakcyjnej powierzchni*, tłum. Jerzy Stachowiak, „Przegląd Socjologiczny”, 72(2), s. 43–54,
- Edwards Derek, 2023b, *Psychologia dyskursowa*, tłum. Jerzy Stachowiak, „Przegląd Socjologiczny”, 72(2), s. 17–42.
- Edwards Derek, Potter Jonathan, 1992, *Discursive Psychology*, SAGE, London.
- Edwards Derek, Potter Jonathan, 2001, *Sociolinguistics, cognitivism, and discursive psychology*, w: Nikolas Coupland, Srikant Sarangi, Christopher N. Candlin (red.), *Sociolinguistics and Social Theory*, s. 88–103, Pearson Education, Harlow.
- Filipkowski Piotr, 2014, *Historia mówiona jako historia ratownicza: doświadczenie, opowieść, egzystencja*, „Teksty Drugie”, 5, s. 27–46.

- Fischer Wolfram, 2012, *Praca biograficzna i biograficzne strukturyzowanie we współczesnych społeczeństwach*, tłum. Paulina Polak, w: Kaja Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Nomos, Kraków, s. 551–569.
- Gałęziowski Jakub, 2022, *Niedopowiedziane biografie. Polskie dzieci urodzone z powodu wojny*, Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Karkowska Marta, Bielińska Magdalena, 2019, *Po co nam „stare wywiady”? O ponownym wykorzystaniu danych z badań jakościowych rewizytach, reanalizach i nie tylko*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 15(2), s. 12–39.
- Kaźmierska Kaja, 2008, *Biografia i pamięć na przykładzie pokoleniowego doświadczenia ocalonych z Zagłady*, Nomos, Kraków.
- Kaźmierska Kaja (red.), 2012, *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, Nomos, Kraków.
- Kaźmierska Kaja, Waniek Katarzyna, 2020, *Autobiograficzny wywiad narracyjny. Metoda — Technika — Analiza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaźmierska Kaja, Wygnańska Joanna, 2019, *Workshops as an Essential Practice in Doing Biographical Research*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 15(2), s. 164–177.
- Kos Ewa Arleta, 2018, *Doświadczenia biograficzne kobiet odnoszących sukcesy zawodowe: warunki uczestnictwa społecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Lynch Michael E., 1993, *Scientific Practice and Ordinary Action. Ethnomethodology and Social Studies of Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lynch Michael E., 2013, *Ontography: investigating the production of things, deflating ontology*, „Social Studies of Science”, 43(3), s. 444–462.
- Merrill Barbara, West Linden, 2009, *Using Biographical Methods in Social Research*, SAGE, London.
- Miller Robert, Domecka Markieta, Schubotz Dirk, Svašek Maruška, 2012, *Dimensions for the Expression of European Identity*, w: Robert Miller, Graham Day (reed.), *The Evolution of European Identities Biographical Approaches*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, s. 1–20.
- Nurse Lyudmila, O'Neill Maggie, Moran Lisa (red.), 2026, *Biographical Research and New Social Architectures. Challenges and Opportunities for Creative Applications across Europe*, Bristol University Press, Bristol.
- O'Neill Maggie, Roberts Brian, 2020, *Walking Methods: Research on the Move*, Routledge, London.
- O'Neill Maggie, Ramaswami Harindranath, 2006, *Theorising narratives of exile and belonging: the importance of Biography and Ethno-mimesis in “understanding” asylum*, „Qualitative Sociology Review”, 2(1), s. 39–53.
- Parker Ian, 2015, *Critical Discursive Psychology*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Potter Jonathan, 1996, *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*, Sage Publications, London.
- Potter Jonathan, Margaret Wetherell, 1987, *Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour*, Sage, London.
- Riessman Catherine, 1993, *Narrative Analysis*, Sage, London.
- Rosenthal Gabriele, 1993, *Reconstruction of life stories: principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews*, „The Narrative Study of Lives”, 1(1), s. 59–91.
- Sacks Harvey, 1992, *Lectures on Conversation*, Blackwell Publishing, Oxford.

- Schütze Fritz, 2014, *Autobiographical Accounts of War Experiences. An Outline for the Analysis of Topically Focused Autobiographical Texts — Using the Example of the »Robert Rasmus« Account in Studs Terkel's Book, »The Good War«*, „Qualitative Sociology Review”, 10(1), s. 224–283.
- Smith Dorothy E., 1978, *'K is Mentally Ill'. The Anatomy of a Factual Account*, „Sociology”, 121, s. 23–53.
- Stachowiak Jerzy, 2023a, *Od tłumacza: psychologia dyskursowa i jej język*, „Przegląd Socjologiczny”, 72(2), s. 9–15.
- Stachowiak Jerzy, 2023b, *Psychologia dyskursowa. O czym mowa?*, „Przegląd Socjologiczny”, 72(2), s. 55–82.
- Stachowiak Jerzy, 2025, *Powierzchnia i głębia wywiadu. Dyskursowa organizacja opowieści o trudnej biografii*, „Studia Socjologiczne”, 2, s. 63–88.
- Taylor Stephanie, Littleton Karen, 2006, *Biographies in talk: A narrative-discursive research approach*, „Qualitative Sociology Review”, 2(1), s. 22–38.
- Waniek Katarzyna, 2020, *Ucieczka jako przyczyna mobilności Europejczyków. Socjolingwistycznie ugruntowana analiza procesów społecznych w relacjach autobiograficznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Widdicombe Sue, Wooffitt Robin, 1990, *“Being” versus “doing” punk: on achieving authenticity as a member*’, „Journal of Language and Social Psychology”, 9(4), s. 257–277.
- Wittgenstein Ludwig, 2014, *O pewności*, tłum. Bohdan Chwedeńczuk, Aletheia, Warszawa.

Abstrakt

Wiele badań biograficznych prowadzi się po to, aby dotrzeć do doświadczenia badanych. Równie często owo doświadczenie próbuje się ujawnić poprzez zastosowanie wywiadów. W niniejszym artykule to analityczne dążenie zostaje rozważone jako problematyczne i warte osobnej refleksji. Przeprowadzona zostaje reanaliza fragmentu wywiadu narracyjnego, który był przedmiotem wspólnej dyskusji podczas jednego z Seminariów Biograficznych organizowanych na Uniwersytecie Łódzkim. Reanaliza zostaje przeprowadzona pod wpływem inspiracji psychologią dyskursową. Zrekonstruowana zostaje podejmowana w wywiadzie praca dyskursowa, w tym użytek z retoryki faktu oraz tego, co można określić jako sekwencje konkretyzacyjne. Pozwala to dostarczyć empirycznie ugruntowanych argumentów za tym, że we wnioskowaniu o doświadczeniu narratorki na podstawie wypowiedzi udzielonej w wywiadzie nie ma niczego oczywistego i od tej nieoczywistości niepodobna abstrahować przy próbach analizowania wywiadu narracyjnego.

słowa kluczowe: badania biograficzne, psychologia dyskursowa, wywiad, analiza dyskursu

DOES THE INTERVIEW MAKE EXPERIENCE AVAILABLE?
THE RHETORIC OF FACT AND CONCRETIZATION SEQUENCES
IN BIOGRAPHICAL ACCOUNTS

Jerzy Stachowiak
(University of Lodz)

Abstract

Many biographical studies are conducted in order to access participants' experience. Equally often, attempts to reveal this experience involve the use of various types of interview. In this article, this analytical endeavor is considered problematic and deserving of separate reflection. To this end, a fragment of a narrative interview that was the subject of discussion during one of the Biographical Seminars organized at the University of Lodz is reanalyzed. Reanalysis takes its inspiration from discursive psychology; it leads to a reconstruction of the discursive work done in the interview, including the rhetoric of fact and the use of what could be called concretization sequences. This provides empirically grounded arguments that there is nothing obvious in inferring the narrator's experience based on what is said in the interview and that this non-obviousness cannot be disregarded when analyzing biographical accounts.

keywords: biographical research, discursive psychology, interview, discourse analysis